

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sebastian Jönsson

Att omförhandla eller att inte omförhandla?

En studie av ändrade förhållanden i ljuset av avtalets roll i affärslivet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: David Dryselius

Termin: VT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1. INLEDNING	4
1.1. Bakgrund.....	4
1.2. Syfte och frågeställningar	5
1.3. Metod och material.....	5
1.4. Avgränsningar	6
1.5. Disposition.....	7
2. DEN INTERNATIONELLA DIMENSIONEN	8
2.1. Internationaliserad avtalsrätt	8
2.1.1. UNDIROIT Principles	9
2.1.2. Internationella köplagen.....	10
3. ALLMÄNT OM AVTAL	11
3.1. Långvariga avtalsförhållanden.....	11
3.2. Grundläggande avtalsrättsliga principer	11
3.2.1. Avtalsfrihet	12
3.2.2. Avtalsbundenhet	12
3.2.3. Lojalitet	12
3.2.4. Ekvivalens	14
4. ÄNDRADE FÖRHÅLLANDEN	15
4.1. Begreppet.....	15
4.2. Huvudregeln.....	15
4.3. Undantagen.....	15

4.3.1. Det nationella undantaget	16
4.3.2. Det internationella undantaget	17
4.4. Förutsättningar för undantagen.....	17
4.4.1. Obalansrekvisitet	18
4.4.2. Förutsebarhetsrekvisitet	19
4.4.3. Riskfördelningsrekvisitet	19
4.4.4. Ansvarsrekvisitet	20
4.5. Scafom International BV v. Lorraine Tubes S.A.S.....	21
5. AVTALETS ROLL I AFFÄRSLIVET	23
5.1. Law and Economics	23
5.2. Law and Management.....	24
5.2.1. Omförhandlingsklausuler	26
6. AVSLUTANDE REFLEKTIONER	27
6.1. Synpunkter på gällande rätt.....	27
6.2. Slutsatser	28
BILAGA A	32
BILAGA B	35
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	36
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	40

Summary

Long-term commercial contractual relationships are characterized by an increased risk that changed circumstances will upset the contractual equilibrium. The main rule, according to Swedish law, is that agreements must be kept even if the contractual obligations have become more onerous for a contracting party as a result of changed circumstances. The contract in itself is the legal instrument for making business, therefore, the Law and Economics approach to changed circumstances argues for a strict limitation on the possibility of deviations from the main rule. However, it also suggests that court intervention in a contractual relationship can be justified when it appears to be negative for the economy.

Section 36 of the Swedish Contracts Act is the court's main tool for intervening in a contractual relationship that is burdened by changed circumstances. The somewhat vague provision is characterized by balancing the interests of freedom of contract, contractual commitment, predictability and flexibility. This study shows that intervention under section 36 will be applicable only in a few exceptional cases. Once the necessary prerequisites has been fulfilled, the court is granted free rein to adjust or invalidate all or part of the agreement.

Research in Law and Management suggests that changed circumstances are business problems that should be dealt with by businessmen through renegotiation in the event that they occur. In this way, the parties can find a solution that is flexible and commercially favorable. As the overall benefit of the economy increases through mutually beneficial agreements, an obligation to renegotiate should also appear as a positive first-choice alternative for the legislator. Renegotiation also seems to be an internationally viable phenomenon and examples of rules that explicitly require the parties to renegotiate in cases of changed circumstances can be found in both soft law and in the French contract law. However, no renegotiation obligation exists in Swedish law. This study argues that imposing such a loyalty-based obligation in Swedish law would be reasonable.

Sammanfattning

Långvariga kommersiella avtalsförhållanden präglas av en förhöjd risk för att ändrade förhållanden ska rubba avtalsbalansen. Huvudregeln, enligt svensk rätt, är att avtal ska hållas även om avtalsprestationerna blivit mer betungande för en avtalspart till följd av ändrade förhållanden. Avtalet är själva instrumentet för att göra affärer och av rättsekonomiska skäl eftersträvar man således en strikt begränsning av möjligheten till avvikelser från huvudregeln. Samma princip talar dock för att rättstillämparens ingripande i ett avtalsförhållande kan motiveras när det framstår som negativt för marknadsekonomin.

36 § avtalslagen är rättstillämparens främsta verktyg för att ingripa i ett avtalsförhållande som betungas av ändrade förhållanden. Den något vaga bestämmelsen karakteriseras av en balans mellan intressena av avtalsfrihet, avtalsbundenhet, förutsebarhet och flexibilitet. Denna studie visar att ett ingripande med stöd av 36 § avtalslagen endast blir aktuellt i ett fåtal undantagsfall. När de nödvändiga rekvisiten är uppfyllda ges rättstillämparen fria tyglar att jämka eller ogiltigförklara hela eller delar av avtalet.

Forskning inom Law and Management antyder att ändrade förhållanden är affärsproblem som bör hanteras av affärsmän genom omförhandling vid det fall de inträffar. På så sätt kan parterna sinsemellan hitta en lösning som är flexibel och kommersiellt gynnsam. Eftersom den totala nyttan i marknadsekonomin ökar genom ömsesidigt gynnande affärer torde en omförhandlingsplikt även framstå som ett positivt förstahandsalternativ för lagstiftaren. Omförhandling tycks också vara ett internationellt gångbart fenomen och exempel på regler som uttryckligen ålägger parterna att omförhandla vid fall av ändrade förhållanden återfinns i såväl soft law som den franska avtalslagen. Någon omförhandlingsplikt finns emellertid inte i svensk rätt. Denna studie gör gällande att införandet av en sådan omförhandlingsplikt baserad på lojalitetshänsyn vore rimlig.

Förkortningar

Art.	Artikel
Avtalslagen	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
CISG	FN:s internationella köprättskonvention <i>(United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods)</i>
HD	Högsta domstolen
KöpL	Köplag (1990:931)
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
UNIDROIT	International Institute for the Unification of Private Law <i>(Institut International Pour L'Unification Du Droit Privé)</i>
UPICC	UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Svenskt affärliv internationaliseras alltmer – angloamerikanska traditioner att skriva långa och komplexa avtal inspirerar dagens svenska aktörer (läs företag). Behovet av avtal som tillgodoser *kommersiella*¹ mål men som även fungerar juridiskt och minimerar risken för komplikationer är stort.² Tidsfaktorn i *långvariga avtalsförhållanden* medför att de oundvikligen är ofullständiga eftersom avtalet inte i förväg kan reglera varje eventualitet och risk.³ Det har flera orsaker; dels oförmågan att förutse framtiden och dels transaktionskostnader⁴ som är förenade med avtalsslutande.⁵ I internationella avtalsförhållanden ökar inslaget av osäkerhet ytterligare då sådana förhållanden i större utsträckning är föremål för marknadsmässiga och politiska risker.⁶

Händelser som inträffar efter avtalsslutet kan påverka avtalsförhållandet så menligt att ett genomförande av en avtalsprestation övergår till att bli kommersiellt ogynnsamt. Hur sådana händelser bör hanteras enligt svensk rätt är mycket omdiskuterat inom rättsvetenskaplig doktrin. Principen om avtalsbundenhet (lat. *pacta sunt servanda*)⁷ ställs mot behovet av flexibilitet i affärsuppgörelser. Samtidigt kräver internationaliseringen moderna lösningar som tillgodoser kommersiella mål mot bakgrund av avtalets roll i affärlivet.

¹ Med termen ”kommersiell” avses sådant som tjänar vinstintressen - se definition av ”kommersiell”, Nationalencyklopedin.

² Ramberg, J. och Ramberg, C. (2016) s. 11, 18; Flodgren (2017), s. 37 f.; Grönfors (1995) s. 27.

³ Se avsnitt 3.1. för närmare förklaring av långvariga avtalsförhållanden.

⁴ Se avsnitt 5.1. för närmare förklaring av transaktionskostnader.

⁵ Grönfors (1995) s. 27; Scott & Triantis (2005) s. 190.

⁶ Murray, Holloway & Timson-Hunt (2012) s. 117 f.

⁷ Se avsnitt 2.2.2. för närmare förklaring av *pacta sunt servanda*.

1.2. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utreda hur ändrade förhållanden hanteras i långvariga kommersiella avtalsförhållanden nationellt och inom den internationella handeln. Med utgångspunkt i syftet ska följande tre frågeställningar besvaras:

1. Hur kan rättstillämparen avhjälpa ett avtalsförhållande som betungas av ändrade förhållanden?
2. Hur bör kommersiella aktörer hantera ändrade förhållanden mot bakgrund av avtalets roll i affärlivet?
3. Hur bör rättsläget avseende ändrade förhållanden se ut mot bakgrund av avtalets roll i affärlivet?

1.3. Metod och material

För att besvara ovanstående frågeställningar används i större delen av uppsatsen en rättsdogmatisk metod. Denna innebär att jag återger innehållet i gällande rätt utifrån rättskällevärdet. De rättskällor som används är lagstiftning, förarbeten, prejudikat och doktrin.⁸ I den senare delen av uppsatsen används två tvärvetenskapliga perspektiv som jag samlar under rubriken *Avttalets roll i affärlivet* – ett rättsekonomiskt (*Law and Economics*) och ett annat, närmast rättssociologiskt perspektiv (*Law and Management*). Rättsekonomin fungerar som ett verktyg för att analysera rätten ur ett ekonomiskt perspektiv. I uppsatsen använder jag rättsekonomisk teori för att utvärdera gällande rätt utifrån målet att främja ekonomisk effektivitet.⁹ *Law and Management* tar sikte på att utveckla rättens roll som strategiskt instrument i drivandet och ledning av företag.¹⁰ Det är svårt att kategorisera denna forskningsgren, men det ligger nära det som traditionellt beskrivs som rättssociologi, det vill säga studier av förhållandet mellan rätten och samhället – analys av

⁸ Sandgren (2018) s. 45, 48 ff.; Kleinman (2018) s. 21 f.

⁹ Bastidas Venegas (2018) s. 177 ff., 189 ff.; se mer om rättsekonomi och ekonomisk effektivitet under avsnitt 5.1.

¹⁰ Flodgren (2017) s. 48; se mer om *Law and Management* under avsnitt 5.2.

hur gällande rätt fungerar i verkligheten.¹¹ I uppsatsen använder jag resultatet av forskning inom Law and Management för att identifiera ett för kommersiella aktörer strategiskt nyttjande av rätten.

Den största delen av det material som används i uppsatsen är juridisk doktrin, vilket beror på avsaknad av lagstiftning och relevant praxis. Jag är mycket selektiv i mitt val av doktrin och min befogade slutsats är att de författare jag refererar till är experter på förmögenhetsrättens område och att deras arbeten hyser stor tillförlitlighet. Avseende lagstiftning är det främst generalklausulen 36 § lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen) som redogörs för. Den internationella kontext som uppsatsen genomförs i medför att den förses med åtskilliga hänvisningar till UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 (UPICC).¹²

1.4. Avgränsningar

Uppsatsen utreder fenomenet ändrade förhållanden inom långvariga kommersiella avtalsförhållanden ("business-to-business"). Uppsatsen uppmärksammar internationella aspekter av fenomenet ändrade förhållanden men förses inte med komparativa analyser av olika rättssystem. Uppsatsen behandlar inte alla typer av ändrade förhållanden utan fokuserar på sådana som försvårar men inte omöjliggör genomförandet av avtalsprestationer. För att avhjälpa sådana situationer enligt svensk rätt är 36 § avtalslagen rättstillämparens främsta men inte enda verktyg.¹³ Även förutsättningsläran torde exempelvis kunna tillämpas vid situationer av nu nämnda slag. I förhållande till generalklausulen är förutsättningsläran emellertid klart mindre betydelsefull – den är omstridd, den tillämpas sällan av domstolarna och dess rättsverkningar är inte helt klarlagda.¹⁴ På grund av generalklausulens

¹¹ Hydén (2018) s. 209 f.

¹² Se mer om UPICC under avsnitt 2.1.1. Refererade artiklar i UPICC återfinns i Bilaga A.

¹³ Se mer om 36 § avtalslagen under avsnitt 4.3.1.

¹⁴ Dotevall (2017) s. 236 f.; Hellner m.fl. (2016) s. 62 f.; Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 213 f.; Lehrberg (2019) s. 314 f.; Grönfors & Dotevall (2016) s. 276; jfr prop. 1975/76:81 s. 128.

särställning och på grund av utrymmesskäl är uppsatsen avgränsad till att redogöra för hur generalklausulen tillämpas vid fall av ändrade förhållanden.

1.5. Disposition

Uppsatsen är tematiskt indelad i sex kapitel varav det första och inledande här leder mot sitt slut. I kapitel två uppmärksammas avtalsrättens internationella dimension och dess betydelse för ämnet. I kapitel tre belyses relevanta principer som är av grundläggande betydelse för uppsatsens fortsatta framställning. I det fjärde kapitlet utvecklas begreppet ändrade förhållanden och den nationella och internationella hanteringen av fenomenet uppmärksammas. Här besvaras således frågeställning ett. I det femte kapitlet presenteras två disciplinöverskridande perspektiv i syfte att kunna diskutera uppsatsämnet utifrån dessa. Andra och tredje frågeställningarna diskuteras och besvaras i uppsatsens sjätte och avslutande kapitel.

2. Den internationella dimensionen

”What would this island be without foreing trade, but a place of confinement to the inhabitants who (without it) could be but a kind of hermites, as being seperated from the rest of the world; it is foreing trade that renders us rich, honourable and great, that gives us a name and esteem in the world.”

- Charles Molloy¹⁵

2.1. Internationaliserad avtalsrätt

I den ovan citerade meningen lyckas Molloy gripa själva essensen av världshandeln, och denna är minst lika angelägen idag både i Sverige och resten av världen. Låt oss inte glömma, som Boel Flodgren så tydligt påpekar i sin promemoria, att Sverige är en globalt integrerad stat – ekonomiskt, kulturellt och rättsligt – och ända sedan vikingatiden en aktiv aktör i den internationella handeln.¹⁶ Internationaliseringen av affärslivet ställer anpassningskrav även på juridiken, som liksom affärslivet måste anpassas i takt med den internationella utvecklingen. Avtalsrätten i allmänhet och den kommersiella avtalsrätten i synnerhet är i större utsträckning än andra rättsområden föremål för internationalisering. Detta förklaras av Christina Ramberg (före detta Hultmark) bero på att den kommersiella avtalsrätten har sitt historiska ursprung i handeln, som i stort sett är en internationell företeelse. Internationella rättsregler har således under en lång tid influerat utvecklingen av den svenska avtalsrätten.¹⁷

Lex Mercatoria, direkt översatt till ”handelsmännens lag”, är en term som betecknar en utveckling av handelsbruk inom handeln i Europa. Under en lång tid tillämpades den som rättskälla, men den dog i princip ut i samband med kodifikationsvågen. Många av våra principer och regler på förmögenhetsrättens område har sitt ursprung i sådana internationellt utvecklade normer och i och med den internationella handelns krav på enhetliga och förutsebara regler har tanken om en modern *lex mercatoria* återuppstått.¹⁸

¹⁵ Molloy (1676).

¹⁶ Flodgren (2019) s. 1.

¹⁷ Hultmark (1995/96) s. 655 f.

¹⁸ Ibid s. 656 f., 664; Berger (1999) s. 1.

2.1.1. UNDIROIT Principles

UPICC är ett exempel på ett sådant modernt harmoniseringssträvande som avspeglar realiteterna i modernt internationellt handelsbruk.¹⁹ UPICC innehåller definitioner av internationellt handelsbruk och internationella allmänna avtalsrättsliga principer, men söker även skapa nya regler som är särskilt anpassade för att möta behovet i internationell handel.²⁰ Denna samling av normliknande principer för internationella kommersiella avtal, tillsammans med kommentarer och illustrationer, aspirerar på att vara möjlig att tillämpas över hela världen som en kodifiering av ”transnational commercial law” – ett verktyg för dagens jurister och handelsmän att tillämpa en slags modern *lex mercatoria* i sina avtal.²¹ UPICC är också ett neutralt alternativ till nationell lagstiftning då två internationella avtalsparter ställs inför lagvalsfrågan. Ett annat syfte har varit att UPICC ska fungera som modellag vid utformningen av nationell lagstiftning och även ligga till grund för tolkningen av nationell rätt.²²

Något som kan te sig självklart men som bör uppmärksammas är att UPICC inte representerar någon juridiskt verkställbar lagstiftning, utan utgör det man brukar kalla för ”soft law”. Det förändrar emellertid inte att UPICC har en tydlig plats som jämförelseunderlag vid studier av nationell rätt och att principalsamlingen stundtals kan godtas som en beskrivning av densamma.²³ Det ökade inslaget av UPICC i doktrin och inom juridisk utbildning kan förväntas påverka resonemangen i den avtalsrättsliga diskussionen framöver.²⁴ I takt med att UPICC får ökad betydelse inom förmögenhetsrätten är det också legitimt att tillmäta den större vikt.²⁵

¹⁹ Berger (1999) s. 230.

²⁰ Hultmark (1995/96) s. 659 f.; Berger (1999) s. 147.

²¹ Berger (1999) s. 3 f., 227 f.

²² Hultmark (1995/96) s. 658.

²³ Herre (2018) s. 220; Adlercreutz m.fl. (2016) s. 43, 49.

²⁴ Flodgren (2019) s. 2.

²⁵ Herre (2018) s. 221.

2.1.2. Internationella köplagen

Ett annat modernt och viktigt harmoniseringssträvande är FN:s internationella köprättskonvention (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods) (CISG) – (införlivad i svensk rätt genom lag (1987:822) om internationella köp). Ett lyckat projekt som numera utgör gemensam lagstiftning om internationell handel för ett stort antal länder runt om i världen.²⁶

²⁶ Flodgren (2011) s. 101.

3. Allmänt om avtal

3.1. Långvariga avtalsförhållanden

En del avtal är konstruerade så att avtalsförhållandet avvecklas vid ett enda tillfälle, nämligen när prestationerna utväxlas – säljaren avlämnar och köparen betalar (vid samma tillfälle) – ”*Zug um Zug*”. Sådana situationer, så kallade *momentana avtalsförhållanden*, står i kontrast till avtalsförhållanden där prestationerna utförs under en längre tid – hädanefter kallade *långvariga avtalsförhållanden*. I sådana avtalsförhållanden får tidsfaktorn stor betydelse. Det ligger i sakens natur att risken för att förhållandena förändras är större ju längre ett avtalsförhållande varar.²⁷ Detta vet också parterna, vilket innebär att de medvetet tar risken för att förhållandena kan komma att förändras.²⁸ Vad framtiden kommer att tillföra ett långvarigt avtalsförhållande mer precist i termer av möjligheter, risker och ekonomiska följder är dock svårt att förutse.²⁹

3.2. Grundläggande avtalsrättsliga principer

Avtalslagen är ofullständig i så måtto att den inte innehåller generella regler (med undantag för 36 §) och reglerar långt ifrån hela den allmänna avtalsrätten. De luckor som följer av detta fylls ut med det som brukar kallas *allmänna avtalsrättsliga principer*. Med detta avses normer som gäller för alla typer av avtal. Sådana allmänna regler kan komma till uttryck i HD:s praxis, i UPICC eller genom analogier till andra obligationsrättsliga lagar och bestämmelser på förmögenhetsrättens område.³⁰ Vi ska under detta avsnitt titta närmare på några grundläggande avtalsrättsliga principer som har betydelse för ämnet.

²⁷ Hellner m.fl. (2016) s. 25 f., 50, 60; Adlercreutz & Gorton (2010) s. 154.

²⁸ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 204; Munukka (2012, Lexino).

²⁹ Grönfors (1995) s. 25 ff.; Dotevall (2017) s. 249.

³⁰ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 21 ff.; Adlercreutz m.fl. (2016) s. 39 ff.; jfr Hellner m.fl. (2016) s. 20.

3.2.1. Avtalsfrihet

Att det står var och en fritt att bestämma om vederbörande ska ingå avtal, med vem och med vilket avtalsinnehåll följer av *principen om avtalsfrihet*. Principen innebär således att parterna med vissa inskränkningar förfogar över relationen – avtalet blir så att säga en ”privat rättskälla”.³¹ Principen som är allmänt accepterad som en grundstomme i den svenska avtalsrätten kommer även till uttryck i Art. 1.1 UPICC. Rätten att fritt bestämma med vem man vill ingå affärsförbindelser och hur dessa affärsförbindelser ska se ut är en hörnsten i en öppen, marknadsorienterad och konkurrenskraftig internationell ekonomisk ordning.³²

3.2.2. Avtalsbundenhet

Att det avtal som parterna kommer överens om sedermera också ska gälla och förverkligas följer av den inte undantagslösa *principen om avtalsbundenhet*, som troligen är mer känd under den latinska sentensen *pacta sunt servanda* (”avtal ska hållas”). Avtalsuppfyllelse måste kunna förutses av parterna och säkerställas effektivt. Detta är en grundpelare i avtalsrätten.³³ Principen om avtalsbundenhet kan eventuellt anses komma till uttryck i 1 § avtalslagen, där det stadgas att anbud och svar på anbud är bindande var för sig. Principen om avtalsbundenhet finns även kodifierad i Art. 1.3 UPICC.

3.2.3. Lojalitet

Inom avtalsrätten talas ofta om en allmän *lojalitetsprincip*, eller ibland *lojalitetsplikt*. Den något vaga grunddefinitionen av denna princip kan uttryckas så att en avtalspart med omsorg ska iaktta eller tillvarata medkontrahentens intressen. Vad detta innebär kan preciseras genom så kallade lojalitetsförpliktelser.³⁴ Det handlar om förpliktelser grundade på lojalitetshänsyn som tolkas in i eller fyller ut avtalet

³¹ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016), s. 27 ff.

³² Se kommentar 1 till Art. 1.1 UPICC.

³³ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 29 ff.; Adlercreutz m.fl. (2016) s. 44.

³⁴ Munukka (2007) s. 83, 204.

och uppfattas som tillägg i form av biförpliktelser till avtalsutfästelserna.³⁵ En sådan förpliktelse är *medverkansplikten* som kan preciseras som en skyldighet att verka för avtalsuppfyllelse, samarbeta med medkontrahenten samt att sträva efter att medkontrahenten får största möjliga nytta av partens prestation.³⁶ Även *upplysningsplikten* bör nämnas i sammanhanget. Den innebär att part är skyldig att lämna medkontrahenten meddelande om förhållanden av betydelse för avtalsförhållandet, till exempel för att medkontrahenten ska kunna tillgodogöra sig partens prestation eller att så att vederbörande kan värja sig från onödiga utgifter och olägenheter.³⁷ I långvariga avtalsförhållanden är lojalitetsprincipen särskilt långtgående, vilket beror på att tidsfaktorn medför att lojalt samarbete och att en relation mellan parterna blir särskilt viktig.³⁸

Stödet för lojalitetsprincipen är brett i doktrin, men den kommer inte till uttryck i någon lagregel. Den finns dock kodifierad i Art. 1.7(1) UPICC som anmodar parterna att agera lojalt, där uttrycks det under maximen ”good faith and fair dealing in international trade”. Se även Art. 5.1.3 UPICC som ålägger parterna att ”cooperate”. Även i förarbeten till obligationsrättslig lagstiftning omnämns skyldigheten att visa omsorg och tillvarata medkontrahentens intressen som en allmän princip.³⁹ I rättspraxis har HD under lång tid varit minst sagt sparsam med användning av lojalitetsuttryck i sina domskäl.⁴⁰ I senare rättspraxis har HD dock uttryckligen talat om lojalitet och vad det innebär i sina domskäl.⁴¹ Detta måste rimligen förstås som att utvecklingen påvisar en acceptans även i HD.

³⁵ Munukka (2007) s. 135 f., 191.

³⁶ Ibid s. 143.

³⁷ Ibid s. 153 f.; jfr Ramberg, J. och Ramberg, C. (2016) s. 37.

³⁸ Nicander (1995/96) s. 33; Flodgren (2011) s. 108.

³⁹ Se prop. 1984/85:110 s. 39; prop. 2008/09:88 s. 26.

⁴⁰ Munukka (2007) s. 192 ff.

⁴¹ Se NJA 2017 s. 203; NJA 2017 s. 1195.

3.2.4. Ekvivalens

Ekvivalensprincipen anses komma till uttryck i 36 § avtalslagen, där det stadgas att avtalsvillkor kan vara oskäligen och jämkas (jämför även Art. 3.2.7(1) UPICC). Principen innebär att det i ett avtal ska råda balans mellan parternas prestationer. Denna balans, hädanefter benämnd *avtalsbalansen*, innebär att parternas prestationer ska vara proportionellt likvärda.⁴² Andreas Norlén påpekar att rättvisetanken om att man ska få det man betalar för är en värdeståndpunkt med djupt fäste i samhället. Han menar även att det är rättvist att det råder avtalsbalans eftersom ett avtals typiska ändamål är att åstadkomma ömsesidig nytta ("win/win") för avtalsparterna.⁴³

⁴² Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 38; jfr Norlén (2004) s. 219.

⁴³ Norlén (2004) s. 227 f.

4. Ändrade förhållanden

4.1. Begreppet

Begreppet *ändrade förhållanden* är till sin natur brett och kan inrymma en mängd olika händelser och omständigheter. Uppsatsen är avgränsad till att behandla sådana händelser som försvårar men inte omöjliggör prestation. Mer konkretiserat åsyftas sådana händelser som medför att endera parts prestation enligt avtalet blir oskäligt betungande sett till hur situationen såg ut vid avtalslutet – händelser som orsakar rubbad avtalsbalans. I UPICC benämns sådana situationer med termen ”*hardship*”.⁴⁴ Inom engelsk doktrin används termen ”*frustration*”.⁴⁵

4.2. Huvudregeln

Vi har ovan sett att principen om avtalsbundenhet är en grundpelare i avtalsrätten. Art. 6.2.1 UPICC uttrycker klart denna huvudregel, att även när ”the performance of a contract becomes more onerous” ska avtalet stå. Avsteg från huvudregeln kan inte per se motiveras av att en parts avtalsprestation blivit mer betungande. Varde-
ra parten får alltså som huvudregel själv stå risken för att ändrade förhållanden medför att det blir en börda att prestera enligt avtalets givna innehåll.⁴⁶

”In the market place, no man is his brother’s keeper.”

- P.S. Atiyah⁴⁷

4.3. Undantagen

Paradoxalt nog har denna oerhört viktiga huvudregel minst lika viktiga undantag. Avtal ska nämligen inte alltid hållas (lat. *pacta non sunt semper servanda*).⁴⁸ Ne-

⁴⁴ Se kommentar 2 till Art. 6.2.1 UPICC.

⁴⁵ Murray, Holloway & Timson-Hunt (2012) s. 118.

⁴⁶ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 198; jfr kommentar 1 till Art. 6.2.1 UPICC .

⁴⁷ Atiyah (1979) s. 403.

⁴⁸ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 31.

dan följer två skilda undantag från huvudregeln – ett nationellt och ett internationellt. De har sina likheter, men också viktiga skillnader.

4.3.1. Det nationella undantaget

Svensk rätt innehåller en möjlighet till avsteg från principen om att avtal ska hållas. Av 36 § avtalslagen framgår att avtalsvillkor får jämkas eller lämnas utan avseende om villkoret är *oskäligt* med hänsyn till senare inträffade förhållanden. Generalklausulen innebär alltså en inskränkning i såväl avtalsfriheten och avtalsbundenheten genom att den ger rättstillämparen en diskretionär befogenhet att ingripa i avtalsförhållandet och omforma avtalsinnehållet.⁴⁹ Man skulle kunna säga att avtal ska hållas, såvida innehållet inte framstår som oskäligt.⁵⁰ Generalklausulen är därför det viktigaste hjälpmedlet för att hantera ändrade förhållanden enligt svensk rätt.⁵¹ En tillämpning i kommersiella avtalsförhållanden bör dock ske med restriktivitet och i allmänhet är tröskeln högt ställd.⁵²

Generalklausulen är till följd av oskälighetsrekvisitet förbunden med ett mycket vagt rättsfaktum.⁵³ Möjligheten för parterna att förutse resultatet av rättstillämparens oskälighetsbedömning är minst sagt begränsad. Det som bedöms vara oskäligt i ett fall är inte nödvändigtvis oskäligt i ett annat.⁵⁴ När oskälighetsrekvisitet är uppfyllt står det rättstillämparen fritt att bestämma att det oskäliga avtalsvillkoret – eller hela avtalet – jämkas eller ogiltigförklaras.⁵⁵ På så sätt kan avtalet efter ett ingripande bli föremål för en helt självständig omskrivning.⁵⁶

⁴⁹ Flodgren m.fl. (2017) s. 19.

⁵⁰ Lindmark (2005) s. 292.

⁵¹ Dotevall (2002) s. 442; Hellner m.fl. (2016) s. 65; Grönfors & Dotevall (2016) s. 276.

⁵² Adlercreutz m.fl. (2016) s. 333; Munukka (2012, Lexino).

⁵³ Flodgren m.fl. (2017) s. 19.

⁵⁴ Dotevall (2002) s. 442; Grönfors & Dotevall (2018, Zeteo).

⁵⁵ Lindskog (2015) s. 307.

⁵⁶ Runesson (2003) s. 201.

4.3.2. Det internationella undantaget

Det är naturligtvis svårt att säga exakt hur ändrade förhållanden hanteras inom den internationella handeln, men en rimlig utgångspunkt torde vara att låta UPICC:s artiklar om hardship ge uttryck för internationellt handelsbruk på området. Det vore åtminstone inte första gången det sker i detta sammanhang.⁵⁷ Enligt Art. 6.2.3(1) UPICC är den part som drabbats av hardship berättigad att begära omförhandlingar av avtalet i syfte att anpassa det till de nya förhållandena och på så sätt återställa avtalsbalansen – allt i enlighet med principen om ”good faith and fair dealing” och plikten att samarbeta.⁵⁸ Skulle parterna inte lyckas nå en överenskommelse inom skälig tid följer det av Art. 6.2.3(3) UPICC att vardera part får föra saken till domstol.⁵⁹ Vid det fall att rättstillämparen anser att hardship föreligger får denne säga upp avtalet enligt Art. 6.2.3(4a) UPICC eller jämka det enligt Art. 6.2.3(4b) UPICC.

I detta sammanhang bör nämnas att den franska avtalslagen, där den nya bestämmelsen om ändrade förhållanden (fr. *imprévision*), beskrivits som en revolution i den franska avtalsrätten.⁶⁰ Numera, enligt Art. 1195 Code civil, kan en avtalspart begära omförhandling vid ändrade förhållanden. Skulle förhandlingarna inte lyckas är det ogiltighet eller jämkning via domstol som står till buds.⁶¹ Detta skulle kunna tolkas som ett försök att genom ett närmande mot UPICC göra fransk rätt mer internationaliserad, förutsebar och kommersiellt attraktiv.

4.4. Förutsättningar för undantagen

Den generella uppfattningen är att ett skäligt avtal karaktäriseras av god avtalsbalans. Av denna anledning får avtalsbalansen stor betydelse vid bedömningen om

⁵⁷ Berger (1999) s. 183.

⁵⁸ Se kommentar 1 och 5 till Art. 6.2.3 UPICC.

⁵⁹ Dotevall (2017) s. 252.

⁶⁰ Dotevall (2019) s. 64 f.

⁶¹ Se bestämmelsen i sin helhet i Bilaga B.

ett undantag från huvudregeln är motiverat.⁶² Det är den balans som parterna avtalat sig fram till som är utgångspunkt för bedömningen, såtillvida avtalet inte var obalanserat redan från början. Har parterna varit överens och haft möjlighet att göra gällande sina intressen bör den avtalade balansen inte frångås. Rättstillämparens jämningsmöjlighet syftar till att möjliggöra ett återställande av den avtalade balansen.⁶³

Av 36 § avtalslagen framgår inte hur oskälighetsbedömningen ska gå till. Riktlinjer har emellertid utvecklats i doktrin. I detta avseende överensstämmer förutsättningarna för att oskälighetsrekvisitet i generalklausulen ska vara uppfyllt med förutsättningarna för en tillämpning av undantaget i Art. 6.2.2 UPICC. I doktrin har det även påpekats att förutsättningarna i UPICC torde vara vägledande vid oskälighetsbedömningen enligt 36 § avtalslagen.⁶⁴ Av denna anledning behandlas förutsättningarna för att ett undantag från huvudregeln ska vara motiverat enligt 36 § avtalslagen och Art. 6.2.2 UPICC här parallellt.

4.4.1. Obalansrekvisitet

Som en första förutsättning för att ett avsteg från huvudregeln ska vara motiverat krävs att den rubbade avtalsbalans som åberopas inte är lindrig. Enligt Art. 6.2.2 UPICC krävs händelser som ”fundamentally alters the equilibrium of the contract”. Den rubbade avtalsbalansen kan ta sig uttryck i att prestationskostnaderna har ökat eller att prestationsvärdet har minskat.⁶⁵ I svensk doktrin brukar man tala om den genom 23 § köplagen (1990:931) (KöpL) etablerade *offergränsen*. I bestämmelsen anges att *orimliga uppostringar* kan undanta prestationsskyldighet. Här utläses att när utförandet av avtalsförpliktelser förutsätter orimliga uppostringar passeras offergränsen. Den rubbade avtalsbalansen måste alltså innebära att den missgynnade parten betungas på så vis att utförandet av avtalsförplik-

⁶² Dotevall (2002) s. 447 ff.

⁶³ Ibid s. 451; Dotevall (2017) s. 250.

⁶⁴ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 199.

⁶⁵ Se även kommentar 2a och 2b till Art. 6.2.2.

telserna skulle medföra så omfattande ekonomiska svårigheter att offergränsen passeras.⁶⁶ Var offergränsen placeras varierar från fall till fall, där rättstillämparen har som uppgift att göra en värdering av parternas intressen. Även andra omständigheter kan få betydelse. Lojalitetsprincipen, som ju är särskilt långtgående i långvariga avtalsförhållanden, påverkar också bedömningen av var offergränsen placeras. Eftersom avtalsparterna ska tillgodose varandras intressen av att avtalsförhållandet består kan lojalitetsprincipen verka så att tröskeln för offergränsen sänks.⁶⁷

4.4.2. Förutsebarhetsrekvisitet

Som ytterligare förutsättning för att avvika från huvudregeln fordras att de händelser som leder till förändringar i avtalsbalansen inte har förutsetts eller borde ha förutsetts av den drabbade parten redan vid avtalsslutet, se Art. 6.2.2(a-b) UPICC. Följdfrågorna härav blir om den drabbade parten haft möjlighet att förutse den senare händelseutvecklingen och dess påverkan på avtalsförhållandet, samt om sannolikheten för dess realisering vid avtalsslutet framstod som påtaglig.⁶⁸ Stefan Lindskog har uttryckt det så, att för att ett ingripande i avtalsförhållandet ska vara motiverat bör det förutsättas förändringar som både till storlek och orsak ligger utanför det som drabbad part kunnat ta i beräkning. Han menar att kommersiella aktörer i regel har anledning att räkna med marknadsrisk. Det går inte att i efterhand ursäkta sig med att man har missbedömt en identifierbar marknadsrisk.⁶⁹

4.4.3. Riskfördelningsrekvisitet

Riskfördelningsrekvisitet tar i motsats till förutsebarhetsrekvisitet sikte på oidentifierbara risker – det vill säga risker för en händelseutveckling som rubbar avtalsbalansen men vars inträffande varken kunde eller borde ha förutsetts. Ändrade förhållanden kan medföra en riskförskjutning genom att den drabbade parten

⁶⁶ Dotevall (2002) s. 453 f.; Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 200; Dotevall (2017) s. 250.

⁶⁷ Dotevall (2002) s. 454 ff.

⁶⁸ Ibid s. 452 f.; Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 200.

⁶⁹ Lindskog (2015) s. 319 f.

tvingas ta på sig risken för en händelseutveckling som vederbörande inte rimligen kunde förutse.⁷⁰ Därför förutsätter ett ingripande i avtalsförhållandet att den drabbade parten inte utpekats som en riskbärare enligt avtalet. I Art. 6.2.2(d) UPICC uttrycks det så att den drabbade parten inte får ha "assumed the risk" för den senare händelseutvecklingen. Det förtydligar att rekvisitet tar sikte på att den drabbade parten inte ska ha *räknat med* eventuell senare händelseutveckling. Ett sådant implicit risktagande kan exempelvis finnas representerat i prissättning och därmed kan den som måste bära risken ha kompenserats härigenom eller på andra sätt i avtalet. Denna riskfördelning ska då respekteras.⁷¹ Det kan också vara så att avtalet till sin natur utpekar en viss part som riskbärare.⁷² Om avtalet på detta sätt ger uttryck för att en risk ska bäras av en av parterna, kan inte 36 § avtalslagen användas för att flytta över risken på den andra parten.⁷³ Om avtalet inte tycks innehålla någon sådan implicit riskfördelning blir följdfrågan istället vem som rimligen bör bära risken för den senare händelseutvecklingen. För att besvara den frågan bör rättstillämparen beakta sådant som vem av parterna som med minst mängd resurser kan göra en uppskattning av risken, vem som kan uppskatta de ekonomiska konsekvenserna i det fall risken realiserats och vem som bäst kan minimera skadan av risken genom en försäkring eller dylikt.⁷⁴

4.4.4. Ansvarsrekvisitet

Därutöver måste även ifrågasättas om den drabbade parten själv orsakat balansrubningen eller haft möjlighet att mildra dess följder. Om så är fallet talar det givetvis mot rättstillämparens ingripande.⁷⁵ Jan och Christina Ramberg menar att *kontrollansvaret* så som det kommer till uttryck i KöpL och CISG bör tillämpas i

⁷⁰ Lindskog (2015) s. 320.

⁷¹ Lindmark (2005) s. 290 f.

⁷² Lindskog (2015) s. 320.

⁷³ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 201.

⁷⁴ Lindmark (2005) s. 290.

⁷⁵ Dotevall (2002) s. 450.

detta avseende.⁷⁶ Se även Art. 6.2.2(c) UPICC. Detta innebär att en part bär ansvar för det som sker inom dennes kontrollsfär. Kan vederbörande visa att den aktuella obalansen är ett resultat av händelser utanför hans kontroll, som han inte skäligen kunde ha undvikit eller överkommit, bär han inte ansvar för densamma.⁷⁷

4.5. Scafom International BV v. Lorraine Tubes S.A.S.

I ett rättsfall från Belgiens Högsta domstol (Hof van Cassatie) har UPICC:s bestämmelser om hardship tillämpats på ett internationellt kommersiellt avtalsförhållande.⁷⁸ Det holländska företaget Scafom International BV (köparen) hade ingått ett antal avtal med franska Lorraine Tubes S.A.S. (säljaren) om köp av stålror. Efter avtalsslut men innan leverans steg marknadspriset på stål oväntat med ungefär 70 %. Säljaren begärde då att få omförhandla försäljningspriset till att lämpa sig i de nya förhållandena. Köparen vägrade gå med på att omförhandla och insisterade på leveranser till avtalat pris. Säljaren tog då saken till domstol. Tillämplig lag för köpeavtalen var CISG.

Belgiens Högsta domstol menade att förändringarna i marknadspriset skapade en allvarlig obalans i avtalsförhållandet vilket resulterade i att avtalens utföranden blev ”exceptionally detrimental” för säljaren. Trots att Art. 79(1) CISG uttryckligen behandlar ändrade förhållanden som leder till ”failure to perform” menade domstolen att även ändrade förhållanden av sådan natur att de gör endera partens prestation mer betungande kan utgöra ett sådant hinder (”impediment”) som bestämmelsen reglerar, förutsatt att det ligger utom den drabbade partens kontroll. Art. 79 CISG stipulerar emellertid inte hur en sådan situation ska avhjälpas. Det finns alltså en lucka i CISG. Domstolen poängterade att vid tolkningen av konventionen ska hänsyn tas till dess internationella karaktär, till behovet av att främja en enhetlig tillämpning och iakttagande av ”good faith in international trade”,

⁷⁶ Se 27, 40, 57 §§ KöpL och Art. 79 CISG.

⁷⁷ Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 201; Ramberg & Herre (2016) s. 200.

⁷⁸ C.07.0289.N - Målet avgjordes den 19 juni 2009.

se Art. 7(1) CISG. Vidare framhölls att eventuella luckor i CISG enligt Art. 7(2) CISG ska avhjälpas i enlighet med de allmänna handelsrättsliga principer som styr internationell handel. Sådana principer menade domstolen återfinns i UPICC. Av denna anledning kunde det oreglerade området i CISG fyllas ut med UPICC:s artiklar om hardship, trots att parterna inte hänvisat till UPICC i något av deras avtal. Domstolen kom vid tillämpningen av UPICC, närmare bestämt Art. 6.2.3, fram till att drabbad part vid ändrade förhållanden av denna karaktär hade rätt att begära omförhandling, och att köparen inte hade någon rätt att vägra sådana förhandlingar.

Genom att domstolen hänvisar till Art. 7(1) CISG antyds, något kryptiskt, att den senare utfyllnaden med internationella handelsrättsliga principer enligt Art. 7(2) CISG, ligger i linje med ”good faith in international trade”. Detta skulle kunna tolkas som att den belgiska Högsta domstolen menar att det är såväl lojalt som internationellt tidsenligt att omförhandla då ett avtalsförhållande betungas av ändrade förhållanden. Ramberg har tydligt poängterat att det inte förhåller sig så enligt svensk rätt, och att det enda som skulle kunna aktualisera en omförhandlingsplikt är en klausul som uttryckligen gav parterna denna skyldighet.⁷⁹

⁷⁹ Ramberg (2011) s. 118 f.

5. Avtalets roll i affärslivet

Affärer förverkligas genom avtal. Därför är avtalet det instrument som spelar störst roll för ekonomisk aktivitet.⁸⁰ Regler som omger avtal ska säkerställa behovet av rättssäkerhet, förutsebarhet och internationalisering, men även fungera som ”olja i maskineriet”, erbjuda flexibilitet och reglera ekonomiska aktiviteter i samhället på ett sätt som främjar densamma.⁸¹

5.1. Law and Economics

Hela förmögenhetsrätten är byggd på marknadsideologin, i synnerhet när det gäller den kommersiella avtalsrätten.⁸² Detta innebär att rätten syftar till att göra marknadsekonomin så effektiv som möjligt.⁸³ Man talar om att uppnå *ekonomisk effektivitet*. Det handlar om att främja affärer som är till ömsesidig nytta eftersom dessa ökar den totala nyttan i ekonomin.⁸⁴ Motorn i marknadsekonomin är varje enskilds vilja att öka sitt eget välstånd genom affärer – friheten att binda sig vid avtal och bestämma dess innehåll är därför av grundläggande betydelse.⁸⁵ Ekonomiskt effektiva affärer beskrivs inom ekonomisk teori som *paretoeffektiva*. En paretoeffektiv affär innebär, som Eric M. Runesson uttrycker det, att det inte föreligger någon annan tänkbar situation som skulle innebära att åtminstone en part fick det bättre samtidigt som ingen annan part fick det sämre.⁸⁶ Marknadsekonomin fungerar emellertid som bäst endast under vissa förutsättningar. En sådan förutsättning är att marknadens aktörer har perfekt information.⁸⁷

⁸⁰ Flodgren (2011) s. 106.

⁸¹ Ibid s. 97; Flodgren (2017) s. 29

⁸² Lindskog (2015) s. 315, 326.

⁸³ Flodgren (2011) s. 98.

⁸⁴ Dahlman m.fl. (2004) s. 54 ff.

⁸⁵ Lindskog (2005/06) s. 280.

⁸⁶ Runesson (2003) s. 69.

⁸⁷ Dahlman m.fl. (2004) s. 61 ff.

Marknadsförutsättningarna är dock aldrig perfekta, vilket bland annat beror på att de kostnader som är förenade med transaktioner (transaktionskostnader) stör bilden.⁸⁸ Kostnaderna kan stundom vara så stora att affärerna inte framstår som lukrativa. Det finns ingen entydig definition av begreppet transaktionskostnader, men man kan konkretisera begreppet som kostnader för kontakt, kontrakt och kontroll. Transaktionskostnader kan fördelas i kostnader före ett avtalslutande (ex ante-kostnader) och kostnader efter (ex post-kostnader). Transaktionskostnader ex post kan exempelvis vara kostnader för att fullgöra ett avtal som till följd av den senare händelseutvecklingen framstår som ofördelaktigt.⁸⁹ En viktig kategori av transaktionskostnader är kostnaderna för information. Informationskostnader ex ante består i kostnader för att förutse framtida eventualiteter och kostnaderna för att skriva ett avtal som reglerar varje sådan eventualitet. Informationskostnader ex post består i kostnader för att verkställa avtalet, inklusive kostnader för att identifiera omständigheter av relevans för avtalsförhållandet. Tillsammans hindrar dessa två kategorier av informationskostnader parterna från att skapa ett fullständigt avtal. Detta kallas ”the problem of incomplete contracts”.⁹⁰

Om marknadens aktörer hade haft perfekt information hade det inte funnits någon anledning att ingripa i avtalsförhållanden på grund av ändrade förhållanden. Eftersom verkligheten är att avtalsförhållandena avviker från det marknadsekonomiska idealet leder det till slutsatsen att ett ingripande i ett paretoförsämrande avtalsförhållande, exempelvis där avtalsbalansen rubbats, måste verka paretoförbättrande för att vara motiverat utifrån ett marknadsekonomiskt synsätt.⁹¹

5.2. Law and Management

Law and Management är en forskningsgren som tar sikte på förståelsen av rättens roll som ett strategiskt instrument i ekonomisk verksamhet. Hur marknadens aktö-

⁸⁸ Lindskog (2015) s. 315, 318.

⁸⁹ Runesson (2003) s. 99 f.; Dahlman m.fl. (2004) s. 83 ff.

⁹⁰ Scott & Triantis (2005) s. 190.

⁹¹ Lindskog (2015) s. 301, 317 f., 326.

rer genom att integrera juridiskt tänkande och affärsmässigt tänkande kan stärka företagen och vinna konkurrensfördelar, samtidigt som man undviker juridiska problem. Eftersom Law and Management på detta sätt talar om vad som främjar företagsamhet och affärer blir det också relevant ur ett lagstiftningsperspektiv, eftersom sådana handlingsmönster bör premieras genom rättsregler.⁹²

Avtalet är, som nämnt, av grundläggande betydelse för alla affärer. Law and Management visar bland annat hur utförligt förhandlade och strukturerade avtal kan användas för att definiera och stärka affärsrelationer, bygga upp och fördela värde och hantera risker.⁹³ En viktig aspekt är att fördela affärens risker mellan avtalsparterna. Särskild uppmärksamhet bör fästas vid sådan riskfördelning som kan uppstå oavsiktligt när man förhandlar om andra frågor, eftersom sådan implicit riskfördelning kan medföra att en part får bära risken för en potentiell händelseutveckling utan att det uttryckligen har diskuterats.⁹⁴ Givetvis bör man noga överväga vilka händelser som *kan* påverka det konkreta avtalsförhållandet och uttryckligt fördela sådana risker mellan parterna, exempelvis genom att knyta priset för en viss typ varor till ett index genom en indexklausul för att på så sätt hantera risken för inflation.⁹⁵

Law and Management-forskning visar att vid fall av ändrade förhållanden som försvårar medkontrahentens prestation är det inte fördelaktigt att förhålla sig passiv eftersom det finns en risk att medkontrahenten vill dra sig ur affären och/eller tvista om saken i en dyr process. Det är istället av intresse att försöka omförhandla avtalet för att gemensamt hitta en lösning som är förnuftig för båda sidor i avtalsförhållandet. Ändrade förhållanden är så att säga ett affärsproblem som bör hanteras av affärsmän.⁹⁶

⁹² Flodgren (2017) s. 47 ff.; jfr Flodgren (2011) s. 97–106.

⁹³ Bagley (2005) s. 88 f.

⁹⁴ Ibid s. 106; jfr avsnitt 4.4.3.

⁹⁵ Ibid s. 112.

⁹⁶ Ibid s. 113 f.

5.2.1. Omförhandlingsklausuler

Law and Management-perspektivet antyder alltså att omförhandling är en strategisk lösning vid fall av ändrade förhållanden. Omförhandlingsklausuler förekommer i skiftande slag, men karaktäristiskt är att de påkallar en omförhandling av avtalsvillkor vid ändrade förhållanden. Grundtanken är att omförhandling ska leda till en lösning som underlättar genomförande av avtalet under nya omständigheter. Klausulen kan utpeka en (eller flera) specifik(a) händelse(r) som kan aktivera en drabbad parts rätt att påkalla omförhandling. Den kan också vara mer generell utformad och istället beskriva konsekvensen av ändrade förhållanden som vid realisation aktualiserar rätten till omförhandling.⁹⁷ Vad som ska ske om avtalsparterna inte lyckas nå en gemensam lösning varierar. Klausulen kan vara helt utan någon sådan föreskrift, ge rätt till förtida uppsägning av avtalet eller föreskriva att den part som krävt omförhandling får föra saken vidare till domstol, skiljenämnd eller andra alternativa tvistlösningsformer. En annan sanktion kan vara att förena omförhandlingsklausulen med ett vitesbelopp som utgår om förhandlingarna inte lyckas.⁹⁸ Den praktiska betydelsen av en sanktion är kanske framförallt att skapa incitament för att parterna seriöst och lojalt ska sätta sig vid förhandlingsbordet.⁹⁹

⁹⁷ Lehrberg (2008) s. 50 f.; Dotevall (2017) s. 134.

⁹⁸ Lehrberg (2008) s. 52; Grönfors (1995) s. 86.

⁹⁹ Jfr Ramberg, J. & Ramberg, C. (2016) s. 209.

6. Avslutande reflektioner

Det har blivit dags att redovisa mina slutsatser och besvara frågeställningarna två och tre – det har blivit dags att knyta ihop säcken. Till att börja med bör det poängteras att ämnet för denna halvterminals uppsats visat sig innehålla en uppsjö av principiellt viktiga frågor. Av förklarliga skäl behandlar uppsatsen inte alla de aspekter som finns att diskutera när det gäller ändrade förhållanden och omförhandlingar. Svaren på uppsatsens frågeställningar ges utifrån den genomförda studien och är därför inte helt uttömmande.

6.1. Synpunkter på gällande rätt

Av studien framgår att ändrade förhållanden inte har någon given plats i svensk rätt. Behoven av avtalsfrihet och avtalsbundenhet ställs mot behoven av förutsebarhet och flexibilitet i affärsuppgörelser.

Förutsättningarna som ska vara uppfyllda för att ett avtalsförhållande ska kunna sägas betungas av oskälighet och då motivera rättstillämparens ingripande med stöd av 36 § avtalslagen kan tyckas vara oöverstigligen – i synnerhet när det gäller långvariga avtalsförhållanden som präglas av en ökad risk för avtalskomplikationer och parternas medvetenhet om denna förhöjda risknivå. Framförallt förutsebarhets- och riskfördelningsrekvisitet medför att ett ingripande med stöd av generalklausulen endast kan ske vid ett fåtal undantagsfall. Eftersom rättsföljderna (ogiltighet eller jämkning) av ett ingripande kan äventyra såväl principen om avtalsfrihet som principen om avtalsbundenhet förstår man dock att tröskeln måste vara hög. Vittgående avvikelser från principen om avtalsbundenhet vore förödande ur såväl ett marknadsekonomiskt som ur ett rent affärsmässigt synsätt. Hade kommersiella aktörer inte kunnat förlita sig på att ett ingånget avtal kommer att stå sig hade avtalets betydelse som instrument för affärer bortfallit, vilket naturligtvis vore förödande för marknadsekonomin där avtalet spelar en central roll. Rättstillämparens självsvåldiga omskrivning av ett avtal kan också äventyra avtalsfriheten; hur parterna fördelat rättigheter, skyldigheter och risker i avtalet.

Partsautonomin är ju själva motorn i marknadsekonomin och möjligheten till inskränkningar bör därför begränsas. Vetskapen om att avtal kan komma att skrivas om av en utomstående aktör (rättstillämparen) till följd av ändrade förhållanden kan underminera stimulansen eller drivkraften av att kunna förhandla fram en bra ”deal”. Ett rättsläge som möjliggör frekventa jämningsingripanden i avtalsförhållanden vore därför skadligt för marknadsekonomin.

Samtidigt vore det inte rimligt att aldrig medge avvikelser från dessa två grundprinciper. Ett rättsläge där en avtalspart tvingas gå över lik för att genomföra ett ingånget avtal vore också skadligt för marknadsekonomin, eftersom sådana avtalsförhållanden de facto är paretoförsämrande.¹⁰⁰ Vid en första anblick synes 36 § avtalslagen därför erbjuda en lösning som till följd av sitt snäva tillämpningsområde inte i onödan äventyrar varken avtalsbundenhet eller avtalsfrihet. Avvägningen bygger således på att å ena sidan upprätthålla avtalets roll som instrument för affärer och betydelse för marknadsekonomin, men å andra sidan erkänna avvikelser då ett avtalsförhållande framstår som negativt för marknadsekonomin. Problemet med generalklausulen ligger dels i den tilltrasslade oskälighetsbedömning rättstillämparen har att göra, dels i den diskretionära befogenhet rättstillämparen ges då oskälighetsrekvisitet väl är uppfyllt. Inte bara är förutsebarheten starkt begränsad, 36 § avtalslagen misslyckas även med att tillgodose behovet av flexibilitet i affärsuppgörelser, eftersom parterna saknar inflytande över rättstillämparens ingripande. Till följd av detta tror jag att 36 § avtalslagen potentiellt kan avskräcka marknadens aktörer från att ta risker. Detta är olyckligt eftersom alla affärer i varierande utsträckning är förenade med risker.

6.2. Slutsatser

Den praktiskt taget oöverstigliga oskälighetströskeln och rättstillämparens fria tyglar talar starkt för att parterna sinsemellan reglerar vad som ska ske då ändrade förhållanden rubbar avtalsbalansen. Frågeställning två har i viss mån redan besvarats under avsnitt 5.2. om Law and Management. Att omförhandla ett avtal som

¹⁰⁰ Se avsnitt 5.1.

betungas av ändrade förhållanden är en strategiskt metod för kommersiella aktörer att hantera en sådan situation.

Som poängterats ligger det normalt i båda parterers intresse att hitta en gemensam lösning, inte enbart i den drabbade partens (i de fall då endast en av parterna drabbas). Eftersom parterna genom omförhandling själva har möjlighet att styra justeringen av deras avtalsförhållande kan de tillsammans träffa en kommersiellt gynnsam överenskommelse. Utgångspunkten måste rimligtvis vara att marknadens aktörer själva vet hur de på bästa sätt ska reglera sina mellanhavanden. Omförhandling torde därför vara den lösning som på bästa sätt tillgodoser behovet av förutsebarhet och flexibilitet – i motsats till att förlita sig på rättstillämparens ingripande med stöd av generalklausulen.

Av förklarliga skäl borde en rättighet att begära omförhandling, och motsvarande skyldighet att delta i en sådan omförhandling, regleras i en omförhandlingsklausul som tydligt stipulerar under vilka omständigheter omförhandling kan bli aktuellt. Tillika hur en omförhandlingsbegäran ska framföras och vilka konsekvenser en utebliven överenskommelse ska få. Vid utformningen av en sådan omförhandlingsklausul kan UPICC:s bestämmelser om hardship tjäna som förebild, med viss modifikation av rekvisiten i Art. 6.2.2 UPICC. Ett annat alternativ är att låta UPICC vara tillämplig lag för avtalet ifråga i just denna del.

Jag anser att det vore klokt att låta en omförhandlingsklausul vara generell och ta sikte på konsekvensen av ändrade förhållanden snarare än att utpeka konkreta situationer. Anledningen till detta ligger i långvariga avtalsförhållandens oundvikliga ofullständighet. Parterna kan å ena sidan varken förutse exakt vilka händelser som i framtiden kan komma att påverka avtalsförhållandet, helt enkelt på grund av att de inte har tillräcklig information för att kunna göra det. Å andra sidan har de anledning att räkna med risken för att en senare händelseutveckling kan komma att rubba avtalsbalansen. Detta är en uppenbar motsättning. En mer generell omförhandlingsklausul minskar denna osäkerhet.

I avsaknad av parternas reglering lurar 36 § avtalslagen som ett mörkt moln över det drabbade avtalsförhållandet – vilket skapar utrymme för kontemplation av rättsläget utvecklingsmöjligheter. Detta leder oss till frågeställning tre, hur rättsläget angående ändrade förhållanden borde se ut mot bakgrund av avtalets roll i affärlivet. Först måste understrykas att en ordning som på ett enklare sätt än nuvarande möjliggör avvikelser från avtalsbundenhet och avtalsfrihet vore otänkbar, av ovan framförda skäl. Att en domstol eller skiljenämnd ingriper i ett avtalsförhållande måste vara förbehållet undantagsfallen. Som redan poängterats kan dock förutsebarheten och flexibiliteten i gällande rätt diskuteras.

Blicken bör vändas mot resten av världen och i synnerhet UPICC i egenskap av kodifierat handelsbruk och modellag. UPICC föreskriver som bekant en omförhandlingsrätt för den part som drabbas av hardship och endast som andrahandslösning kan rättstillämparen ingripa i avtalsförhållandet. En annan inspirationskälla skulle kunna vara Art. 1195 Code civil. Jag tror emellertid inte att lagstiftning är vägen framåt i svensk rätt. Tvärtom tror jag, något inspirerad av rättsfallet från Belgiens Högsta domstol, att vägen till en omförhandlingsplikt i svensk rätt ligger i lojalitetsprincipen – åtminstone till en början. Som redan påpekats innehåller lojalitetsprincipen sådana förpliktelser grundade på lojalitetshänsyn som i något avseende innebär att avtalsparterna ska tillvarata varandras intressen. Det finns redan en upplysningsplikt som påkallar ett informationsmässigt samarbete mellan avtalsparterna i syfte att avtalsförhållandet ska hålla sig balanserat, och en medverkansplikt som innebär en skyldighet att verka för avtalsuppfyllelse. Det torde därför inte ligga långt ifrån verkligheten att kunna argumentera för att detta implicit även innebär att parterna ska omförhandla avtalet vid ändrade förhållanden. I långvariga avtalsförhållanden i synnerhet torde en sådan omförhandlingsplikt grundad på lojalitetshänsyn kunna infinna sig eftersom lojalitetsprincipen är mer långtgående i dessa typer av avtalsförhållanden.

I tillägg till vad som redan sagts om den ökade flexibiliteten och förutsebarheten i en omförhandlingslösning mellan parterna infinner sig frågan huruvida en omför-

handlingsplikt i svensk rätt skulle verka paretoförbättrande och/eller minska transaktionskostnader. Det är dock svårt att svara på, eftersom det till stor del beror på överenskommelsen som följer av omförhandlingen. Att försöka fullgöra ett avtal som till följd av ändrade förhållanden framstår som ofördelaktigt är en transaktionskostnad per se – således är även omförhandling en transaktionskostnad.¹⁰¹ Är resultatet av en omförhandling så lyckad att den återställer balansen i ett avtalsförhållanden är den inte bara paretoförbättrande, den avhåller dessutom parterna från en upplösning av avtalet eller en dyr process i domstol eller skiljenämnd – vilket naturligtvis vore en betydligt värre transaktionskostnad att tampas med.

Även ur ett rättsutvecklingsperspektiv torde det främsta argumentet dock vara att en omförhandlingsplikt skulle befästa ett handlingsmönster som verkar för avtalsuppfyllelse på grundval av parternas egen vilja att genomföra transaktioner. Detta bygger vidare på tanken om ömsesidigt gynnande affärer – parternas inflytande över avtalsrelationen skapar förutsättningar för en kommersiellt gynnsam överenskommelse i en ogynnsam situation. En sådan rättsutveckling som alltså stärker partsautonomin skulle potentiellt kunna bana vägen för transaktioner som i nuläget aldrig ser dagens ljus på grund av att de bedöms vara för riskfyllda. Eftersom gällande rätt ska fungera som ”olja i maskineriet” bör den inte avskräcka marknadens aktörer från att ta risker. Det måste rimligen finnas en viss verklighet i uttrycket ”no pain, no gain”. En omförhandlingsplikt som förstahandslösning i svensk rätt skulle alltså inte bara främja förutsebarhet och vara internationellt tidsenlig, framförallt skulle den vara mer flexibel än det rådande rättsläget och därmed även marknadsfrämjande.

¹⁰¹ Se avsnitt 5.1.

Bilaga A

UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016

Preamble (*Purpose of the principles*)

These Principles set forth general rules for international commercial contracts.

They shall be applied when the parties have agreed that their contract be governed by them.

They may be applied when the parties have agreed that their contract be governed by general principles of law, the *lex mercatoria* or the like.

They may be applied when the parties have not chosen any law to govern their contract.

They may be used to interpret or supplement international uniform law instruments.

They may be used to interpret or supplement domestic law.

They may serve as a model for national and international legislators.

Article 1.1 (*Freedom of contract*)

The parties are free to enter into contract and to determine its content.

Article 1.3 (*Binding character of contract*)

A contract validly entered into is binding upon the parties. It can only be modified or terminated in accordance with its terms or by agreement or as otherwise provided in these principles.

Article 1.7 (*Good faith and fair dealing*)

- (1) Each party must act in accordance with good faith and fair dealing in international trade.
- (2) The parties may not exclude or limit this duty.

Article 3.2.7 (*Gross disparity*)

- (1) A party may avoid the contract or an individual term of it if, at the time of the conclusion of the contract, the contract or term unjustifiably gave the other party an excessive advantage. Regard is to be had, among other factors, to
 - (a) the fact that the other party has taken unfair advantage of the first party's dependence, economic distress or urgent needs, or of its improvidence, ignorance, inexperience or lack of bargaining skill, and
 - (b) the nature and purpose of the contract.
- (2) Upon the request of the party entitled to avoidance, a court may adapt the contract or term in order to make it accord with reasonable commercial standards of fair dealing.
- (3) A court may also adapt the contract or term upon request of the party receiving notice of avoidance, provided that that party informs the other party of its request promptly after receiving such notice and before the other party has reasonably acted in reliance on it.

Article 5.1.3 (*Co-operation between the parties*)

Each party shall cooperate with other party when such co-operation may reasonably be expected for the performance of that party's obligations.

Article 6.2.1 (*Contract to be observed*)

Where the performance of a contract becomes more onerous for one of the parties, that party is nevertheless bound to perform its obligations subject to the following provisions on hardship.

Article 6.2.2 (*Definition of hardship*)

There is hardship where the occurrence of events fundamentally alters the equilibrium of the contract either because the cost of a party's performance has increased or because the value of the performance a party receives has diminished, and

- (a) the events occur or become known to the disadvantaged party after the conclusion of the contract;
- (b) the events could not reasonably have been taken into account by the disadvantaged party at the time of the conclusion of the contract;
- (c) the events are beyond the control of the disadvantaged party; and
- (d) the risk of the events was not assumed by the disadvantaged party.

Article 6.2.3 (*Effects of hardship*)

- (1) In case of hardship the disadvantaged party is entitled to request renegotiations. The request shall be made without undue delay and shall indicate the grounds on which it is based.
- (2) The request for renegotiation does not in itself entitle the disadvantaged party to withhold performance.
- (3) Upon failure to reach agreement within a reasonable time either party may resort to the court.
- (4) If the court finds hardship it may, if reasonable,
 - (a) terminate the contract at a date and on terms to be fixed, or
 - (b) adapt the contract with a view to restoring its equilibrium.

Bilaga B

French Code civil 2016

Article 1195 ¹⁰²

If a change of circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract renders performance excessively onerous for a party who had not accepted the risk of such a change, that party may ask the other contracting party to renegotiate the contract. The first party must continue to perform his obligations during renegotiation.

In the case of refusal or the failure of renegotiations, the parties may agree to terminate the contract from the date and on the conditions which they determine, or by a common agreement ask the court to set about its adaptation. In the absence of an agreement within a reasonable time, the court may, on the request of a party, revise the contract or put an end to it, from a date and subject to such conditions as it shall determine.

¹⁰² Översättning av Cartwright, Fauvarque-Cosson & Whittaker (2016), bemyndigad av Direction des affaires civiles et du sceau, Ministère de la Justice, République française.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Otryckta källor

Flodgren, Boel (2019), promemoria, del i ett pågående arbete om användningen av UPICC vid domstol och skiljenämnd i Sverige. Materialet kom uppsatsförfattaren tillhanda 2019-05-02. Promemorian återfinns hos uppsatsförfattaren eller hos professor Boel Flodgren.

Tryckta källor

Offentligt tryck

Prop. 1975/76:81 med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.

Prop. 1984/85:110 om konsumenttjänstlag.

Prop. 2008/09:88 ny kommissionslag.

Litteratur

Adlercreutz, Axel – Gorton, Lars – Lindell-Frantz, Eva (2016), *Avtalsrätt I*, 14 uppl., Juristförlaget i Lund.

Adlercreutz, Axel – Gorton, Lars (2010), *Avtalsrätt II*, 6 uppl., Juristförlaget i Lund.

Atiyah, Patrick S. (1979), *The Rise and Fall of Freedom of Contract*, Oxford University Press.

Bagley, Constance E. (2005), *Winning legally: How to Use the Law to Create Value, Marshal Resources, and Manage Risk*, Harvard Business Review Press.

Bastidas Venegas, Vladimir (2018), 'Rättsekonomi', i: Nääv, Maria – Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Studentlitteratur, s. 177–208.

Berger, Klaus Peter (1999), *The Creeping Codification of the Lex Mercatoria*, ISBN 90-411-1094-1, Kluwer Law International.

Dahlman, Christian – Glader, Marcus – Reidhav, David (2004), *Rättsekonomi: En introduktion*, 2 uppl., Studentlitteratur.

Dotevall, Rolf (2002), 'Ekvivalensprincipen och jämkning av långvariga avtal', *Svensk Juristtidning* s. 441–457.

Dotevall, Rolf (2017), *Avtal*, Studentlitteratur.

Dotevall, Rolf (2019), 'Huvuddragen i den nya franska avtalslagen', i: Persson, Annina H. – Karlsson-Tuula, Marie (red.), *Skrifter till Jan Rambergs minne*, Jure Förlag, s. 57–66.

Flodgren, Boel – Arvidsson, Niklas – Nyström, Birgitta (2017), 'Introduktion', i: Nyström, Birgitta – Arvidsson, Niklas – Flodgren Boel (red.), *Modern affärsrätt: en antologi*, Wolters Kluwer, s. 9–27.

Flodgren, Boel (2011), 'Rättsreglernas roll i innovationssystemet', i: Braunerhjelm, Pontus (red.), *Ett innovationspolitiskt ramverk: ett steg vidare*, Swedish Economic Forum Report 2011, s. 95–115.

Flodgren, Boel (2017), 'Affärsrätten i centrum', i: Nyström, Birgitta – Arvidsson, Niklas – Flodgren, Boel (red.), *Modern affärsrätt: en antologi*, Wolters Kluwer, s. 29–50.

Grönfors, Kurt – Dotevall, Rolf (2016), *Avtalslagen: En kommentar*, 5 uppl., Wolters Kluwer.

Grönfors, Kurt (1995), *Avtal och omförhandling*, Nerenius & Santérus Förlag.

Hellner, Jan – Hager, Richard – Persson, Annina H. (2016), *Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt: 2 häftet. Allmänna ämnen*, 6 uppl., Wolters Kluwer.

Herre, Johnny (2018), 'Användningen av utländsk rätt i Högsta domstolen på det förmögenhetsrättsliga området', i: Udsen, Henrik – Schans Christensen, Jan – Lau Hansen, Jesper – Iversen, Torsten – Nielsen, Linda (red.), *Festskrift til Mads Bryde Andersen*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, s. 203–221.

Hultmark, Christina (1995/96), 'Internationaliseringen av svensk avtalsrätt – Unidroit Principles of International Commercial Contracts', *Juridisk Tidskrift*, nr 3, s. 655–669.

Hydén, Håkan (2018), 'Rättssociologi: om att undersöka relationen mellan rätt och samhälle', i: Nääv, Maria – Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Studentlitteratur, s. 209–240.

International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT) (2016), *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, 4 uppl., tillgänglig på <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (hämtad 2019-04-01).

- Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria – Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Studentlitteratur, s. 21–46.
- Lehrberg, Bert (2008), *Omförhandlingsklausuler*, 2 uppl., I.B.A. Institutet för Bank- och Affärsjuridik.
- Lehrberg, Bert (2019), *Avtalstolkning*, 8 uppl., Iusté.
- Lindmark, Dan (2005), 'Om jämkning av kommersiella avtal', i: Flodgren, Boel – Gorton, Lars – Lindell-Frantz, Eva – Samuelsson, Per (red.), *Avtalslagen 90 år: Aktuell nordisk rättspraxis*, Norstedts juridik, s. 281–294.
- Lindskog, Stefan (2005/06), 'Oskälighetsbegreppet i 36 § avtalslagen', *Juridisk Tidskrift*, nr 2, s. 275–302.
- Lindskog, Stefan (2015), 'Jämknings i kommersiella avtalsförhållanden', i: Bryde Andersen, Mads – Bärlund, Johan – Flodgren, Boel – Giertsen, Johan (red.), *Aftaleloven 100 år: baggrund, status, udfordringer, fremtid*, Djøf Forlag, s. 305–327.
- Molloy, Charles (1976), 'De Jure Martitimo et Navale', citerad i: Murray, Carole – Holloway, David – Timson-Hunt, Daren (2012), *Schmitthoff: The Law and Practice of International Trade*, 12 uppl., Sweet & Maxwell, verkets tredje blad.
- Munukka, Jori (2007), *Kontraktuell lojalitetsplikt*, Jure.
- Murray, Carole – Holloway, David – Timson-Hunt, Daren (2012), *Schmitthoff: The Law and Practice of International Trade*, 12 uppl., Sweet & Maxwell.
- Nicander, Hans (1995/96), 'Lojalitetsplikt före, under och efter avtalsförhållanden', *Juridisk Tidskrift*, nr 1, s. 31–49.
- Norlén, Andreas (2004), *Oskälighet och 36 § avtalslagen*, Avdelningen för rätt och rättsfilosofi, Linköpings universitet [distributör].
- Ramberg, Christina (2011), 'The Duty to Renegotiate an International Sales Contract under CISG in case of Hardship and the Use of the Unidroit Principles', *European review of Private Law* (19 ERPL 1), ISSN 0928-9801, s. 116–119.
- Ramberg, Jan – Herre, Johnny (2016), *Allmän köprätt*, 8 uppl., Wolters Kluwer.
- Ramberg, Jan – Ramberg, Christina (2016), *Allmän avtalsrätt*, 10 uppl., Wolters Kluwer.
- Runesson, Eric M. (2003), *Avtals- och tvistlösningsförhandling*, Jure.

Sandgren, Claes (2018), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, 4 uppl., Norstedts Juridik.

Scott, Robert E. – Triantis, George G. (2005), 'Incomplete Contracts and the Theory of Contract Design', *Case Western Reserve Law Review*, vol. 56 nr 1, s. 187–201.

Elektroniska källor

Cartwright, John – Fauvarque-Cosson, Bénédicte – Whittaker, Simon (2016-05-20), *THE LAW OF CONTRACT, THE GENERAL REGIME OF OBLIGATIONS, AND PROOF OF OBLIGATIONS: The new provisions of the Code civil created by Ordonnance n° 2016-131 of 10 February 2016 translated into English*, översättning bemyndigad av Direction des affaires civiles et du sceau, Ministère de la Justice, République française, tillgänglig på http://www.textes.justice.gouv.fr/art_pix/THE-LAW-OF-CONTRACT-2-5-16.pdf (hämtad 2019-05-02).

Grönfors, Kurt – Dotevall, Rolf (2018-09-07, Zeteo) kommentaren till 36 § avtalslagen, tillgänglig på https://zeteo-nj-se.ludwig.lub.lu.se/document/avtlkomm_avtlkap03_s1?anchor=xavtlkommq1915q218_3_kap_36_px (senast besökt 2019-05-06).

Munukka, Jori (2012-12-31, Lexino) kommentaren till 36 § avtalslagen, tillgänglig på <https://pro-karnovgroup-se.ludwig.lub.lu.se/document/1240926/1> (senast besökt 2019-05-09).

Nationalencyklopedin, *kommersiell*. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kommersiell> (besökt 2019-04-15).

Rättsfallsförteckning

Sverige

NJA 2017 s. 203

NJA 2017 s. 1195

Belgien

C.07.0289.N, Scafom International BV v. Lorraine Tubes S.A.S. [<http://cisgw3.law.pace.edu/cases/090619b1.html>]